

19.11.2010

JAANA HOUESSOU

LECTIO

Väitöstyön tekeminen on avannut silmiäni monilla elämän alueilla. Olen oppinut heittäytymään syövereihin, joiden luonnetta en etukäteen voi määrittellä. Olen alkanut nauttia tilanteista, jotka haastavat uusilla asetelmillaan. Väitöstyö on herättänyt minut katsomaan toisaalta ja tarkastelemaan näkemääni yhä uudelleen. Tiedonhaluisen nautinto syntyy siitä luottamuksesta, että maailma tarjoaa kyselijälle aina lisää piilossa olleita merkityksiä. Tutkija värisee maailman lihaa vasten onnellisena. Alkava väitöstilaisuus on minulle tutkijana erikoinen oppimisen tapahtuma. Pitkä työ saa päätöksensä julkisessa tarkastuksessa. Tervetuloa jakamaan tämä tilaisuus kanssani.

Pohdin väitöstutkimuksessani, miten kuvataiteelliset teokset rakentuvat ja kehittyvät taiteilijan ajattelussa, arjen vaikutuksessa ja käytännön kehollisessa työskentelyssä? Miten teoksen visuaalinen ja sisällöllinen aines valikoituu ja kehittyy? Miten taiteilija päätyy tiettyihin ratkaisuihin ja työskentelytapoihin? Minkälaisessa rytmissä kuvataiteellinen työskentely tapahtuu? Mitä fenomenologinen asenteeni ja kehollinen tietämiseni paljastavat teoksen syntyprosessista ja kehityskulusta?

Tarve tälle kyselylle on syntynyt sekä taiteellisen työn että taiteen opettamisen tilanteissa. Voimakkaasti koin sanallistamisen tarpeen omien maalausteni edessä. Hämmennyin huomattessani, etten osaa selittää maalausteni kehittymistä ja syntymistä itselleni enkä toisille. Ettei minulla ole sanoja sille. On vain kokemus.

Päästäkseni lähelle vaikeasti sanallistettavaa ja usein analysoimatonta taiteellista prosessia olen käyttänyt käytännönläheisiä metodeja. Kutsun fenomenologisesti vaikuttanutta tutkimusotettani rinnalla kulkemiseksi, ja olen toteuttanut sitä taiteilijoiden kanssa keskustellen, heidän työskentelyään ja prosessiaan seuraten, omaa taiteellista työtäni pohtien ja yhdessä sanoin kuvaamatonta sanallistaen.

Tietä yksityisistä kokemuksista yleisempään puheeseen olen etsinyt fenomenologisen ajattelun ja joidenkin käsitteiden kautta. Kuvataiteellinen prosessi avautuu tutkimuksessani kokemuksellisen tiedon kautta ja kehollisena maailmassa olemisena. Filosofisena pohjavireenä työssäni vaikuttaa lähinnä kahden fenomenologisen liikkeen johtohahmon, saksalaisen Edmund Husserlin ja ranskalaisen Maurice Merleau-Pontyn ajattelu. Tämän pohjalta käsittelen koetun merkitystä visuaalisen ja taiteellisen ajattelun kehityksessä vaikuttuen nuorempien fenomenologien ja teoreetikoiden kirjoituksista. Taiteilijan arjessa suuntautuminen, elämismaailma, havainnot, elämykset ja muisti muodostavat merkityksiä, jotka lopulta näkyvät valintoina taiteellisissa tuotoksissa.

Tutkimus avaa visuaalista prosessia verbaalisti ja visuaalisesti kolmelta eri suunnalta: Ensinnäkin sanallistan ja tulkiten omaa kokemustani ja taiteellista työskentelyäni. Tämän rinnalla argumentoin haastatteluiden ja taiteilijoiden työskentelyn seuraamisen kautta prosesseja, jotka tavallisesti tapahtuvat käsitteellistämättä, vain kuvina tai ajatuksina. Kolmannen avauksen

tutkimukseen muodostaa kaksi näyttelyä, jotka toivat esille tutkimuksessa mukana olevien taiteilijoiden prosessia sekä tulkintaani niistä.

Aloitin tutkimukseni seuraamalla oman taiteellisen työskentelyni vaiheita ja merkityksiä. Maalasin ja kirjoitin samanaikaisesti, pyrin nimeämään maalaamiani merkityksiä. Kokeilin erilaisilla lähestymistavoilla kuvata sitä, mitä työhuoneellani tapahtui. Kirjoitin auki maalauksen vaiheita, visuaalisia valintojani, liikkeitäni, olemistani työhuoneella, tunnelmia, mielialojani, ajatuksissani virtaavia mielikuvia ja tavoitteita. Taustalla nyt nähtävässä väitöskirjani kuvavaluvussa palaan oman visuaalisen ajatteluni purkamiseen visuaalisen argumentoinnin keinoin. (Aloita kuvaesitys, kesto noin 7 min.)

Ripustin Aukot nimisen näyttelyn Helsingin tm-galleriaan syksyllä 2005. Esillä oli teoksiani sekä niiden tekemisen aikana kirjoittamani teksti. Sekä teksti että teokset olivat tulkintoja siitä taiteellisesta ajattelusta, joka silloin haastoi minua työhön. Näyttely antoi lähtökohdan, jonka kautta aloin hahmottaa taiteellisessa prosessissa vaikuttavia tasoja ja nimesin tutkimukseni pääkäsitteet.

Samalla syntyi voimakas tarve keskustella löydöksistäni muiden taiteilijoiden kanssa. Sain suomalaisista nykytaiteilijoista viisi keskustelukumppania, joiden tuotanto puhutteli minua eri tavoin. Taidemaalari Susanne Gottbergin niukan askeettinen ilmaisukieli, hillitty tapa käyttää tekstiä maalauksissaan sekä kyky sanoa hiljaa koskettavat omia arvojani. Taidemaalari Elina Merenmiehen suora katse arjen kääntöpuolelle ja teosten monipuolinen maalausjälki kiusaa ja kiehtoo. Keraamikko Maarit Mäkelän naisteemat, sukhistoriallinen omakuva ja keraaminen materiaali ovat itselleni tuttuja. Taidegraafikko Jaana Pauluksen teosten omakuvallisuus, tarinallisuus ja maisemat tarttuvat omaan muistiini ja herättelevät mielikuviani aktiivisesti. Taidemaalari Nanna Suden heittäytyminen ja maalaamisen kiihko kiinnostaa minua kehollisena antautumisena. Valitut taiteilijat ovat odotukseni ylittäen saatelleet minua kynnyksille; ottamaan selvää, kyseenalaistamaan ja ymmärtämään. Olemme koskettelleet taiteellisen prosessin kulkua, siihen vaikuttavia elementtejä ja sen merkityksiä. Taiteilijat ovat päästäneet minut lähelle ja avanneet omaan arkeensa ja elämismaailmaansa sitoutuvaa taiteen tekemistä. Vähitellen ymmärtäessäni heidän taiteellista ajatteluaan ja työskentelyään olen alkanut nähdä myös yleisempiä piirteitä, jotka toistuvat taiteellisessa prosessissa.

Kuvataiteellinen prosessi on jatkuvasti käynnissä ja se sitoutuu aistisesti taiteilijan elämismaailmaan. Prosessin luonne paljastuu yksittäisten teosten, näyttelykokonaisuuksien, työhuoneiden, mediumien ja taiteellisten teemojen muodostamien näennäisten rajojen yli jatkuvana muutoksena. Taiteilijassa visuaalisesti tapahtuva on paljolti näkymätöntä ja analysoimatonta, intuitiivista prosessia. Nähty ja koettu ruokkii visuaalista ja taiteellista ajattelua. Prosessissa on taiteellista ajattelua lataavia, työhön valmistavia ja taiteellista ajattelua purkavia jaksoja. Usein nämä vaiheet toistuvat jonkinlaisessa rytmissä ja limittyvät toisiinsa. Erilaiset ajattelun ja toteutuksen prosessit ovat käynnissä ja muutoksen tilassa samanaikaisesti.

Taiteilijan työtä ohjaavat taiteelliset tavoitteet sekä mahdolliset visuaaliset ja sisällölliset kokonaisuudet. Samalla hän kietoutuu henkilökohtaisiin ambitioihinsa ja elämismaailmansa muutoksiin. Taiteellisessa ajattelussaan hän käsittelee maailman alati tuottamaa hämmennystä ja suhdettaan siihen. Teos on teknisten päätösten seurauksena näkyväksi tuleva kiteytymä prosessissa käsitelystä.

Keholliset tottumukset ja mieltymykset määrittelevät pitkälti taiteilijan työskentelyn luonteen muotoutumista, ja siten pitkälle myös teosta. Sen visuaalinen ilme on lopputulosta älyllisistä ja intuitiivisista ratkaisuista sekä kehollisesta työstä. Tutkimuksessa olen halunnut koetella kehollisen kokemuksen ja tietämisen näkymätöntä aluetta. Kehollinen, kokemuksellinen toiminta tapahtuu maailman lihaan kietoutuen ja toteutuu monisuuntaisena värinä. Maailman liike käy ihmisen lävitse jatkuvana virtana, jota ihminen ajattelunsa ja toimintansa kautta reflektoi.

Yksittäistä taiteilijaa koskettava maailma määrittyy hänen koetun horisonttinsa mukaisesti. Hänen elinpiirinsä ja kiinnostuksensa kohteet rajaavat hänen maailmaansa nostoen esille toisia ja jättäen peittoon toisia puolia. Hahmotan arkista elämää kudelmanä, joka kutoutuu horisontille painautuneiden elettyjen hetkien välillä kokemuksellisinä ja tiedollisinä yhteyksinä.

Ihmisen kehollinen arki on sanoinkuvaamattomasta raskaana. Taiteellisessa työssä on sanoinkuvaamattomia piirteitä ja vaiheita, jotka liittyvät henkilökohtaiseen tapaan aistia ja kokemukseen nojaavaan intuitiiviseen työskentelyyn. Samalla juuri nämä ovat niitä olennaisuuksia, jotka tekevät taiteen tekemisestä vastustamattoman ja joiden seurauksena teokset saavat aukollisen luonteensa. Aukollisen teoksen aikaansaaminen edellyttää taiteilijalta avautumista maailmalle, aistisuutta, taiteellista ajattelua ja intuitiivista työskentelyä.

Muiden taiteilijoiden rinnalla kulkeminen tuotti mittavan aineiston. Sen tuomia oivalluksia nostettiin esiin Salon taidemuseo Veturitallin Läpivalaisu –nimisessä näyttelyssä vuoden 2008 alussa. Näyttelyssä yhdistyivät haastatteluaineisto ja kuratointi tutkimisen osana ja tapana. Nykytaiteen kontekstissa nämä molemmat ovat käytettyjä mahdollisuuksia avoimeen tutkimiseen, jossa taiteilijoiden ideat ja prosessit tulevat esille. Suuret näyttelyt ja taidetapahtumat ovatkin vähitellen muuttuneet ohjelmakokonaisuuksiksi, joissa immateriaaliset merkitykset nousevat teosten rinnalle. Nykytaiteen tuottama ja esille tuoma tieto, tieteen ja taiteen vähittäinen toisiinsa solmiutuminen tuottaa uutta ymmärrystä taideilmiöistä. Samalla se tuo esille taiteen inhimillisiä prosesseja ja taiteilijoiden näkemyksiä.

Esillä näyttelyssä oli haastateltujen taiteilijoiden keskeneräisiä ja valmiita teoksia sekä luonnoksia, materiaaleja, tarvikkeita, tekstejä ja kuvia, jotka liittyivät teosten lähtökohtiin. Työhuoneilla kuvaamastani aineistosta editoin näyttelyyn videokollaasin, joka ilmensi taiteilijoiden työskentelyn luonnetta. Tämä myös väitöstilaisuuden alussa esitetty At Studio –videokollaasi pyrki työhuoneella läsnä olevan ilmapiirin, järjestyksen ja työskentelyn jälkien toteamiseen, työskentelyn suuntautumisen ja asenteen ilmitulemiseen. Näyttelyn visuaalista kokonaisuutta täydensivät nyt Sampo-salin lämpiöön ripustetut tekstitaulut, joissa on taiteilijoiden suoria tekstikommentteja omasta työskentelystään.

Yksi Salon taidemuseon neljästä näyttelysalista toimi näyttelyn ajan elävänä työhuoneena, Prosessitilana. Siellä työskenteli lisäksi kahdeksan kuvataiteilijaa kukin muutaman päivän ajan yleisön silmien alla. Seurasin ja dokumentoin Prosessitilan tapahtumia päivittäin, keskustelin taiteilijoiden kanssa heidän työskennellessään. Prosessitilan oli alun perin tarkoitus olla lähinnä yleisölle luotu tilaisuus nähdä taiteen tekemistä käytännössä. Näyttelyn jälkeen dokumentoitua aineistoa purkaessani yllätyin. Keskusteluissa tuli ilmi monia tärkeitä käytännönläheisiä asioita, jotka määrittävät taiteellisen prosessin luonnetta olennaisesti. Esimerkiksi intuitiivisesta työskentelystä, kehon muistista ja materiaalin merkityksistä oli luontevaa keskustella

aivan työn lomassa. Prosessitilan keskustelut avasivat juuri niitä luonteenpiirteitä, jotka tavallisesti ovat liian lähellä tekijää, ja joiden analysoiminen on siksi vaikeaa.

Väitöskirjassani esitän, että kuvataiteellinen prosessi on olennaisesti kytköksissä taiteilijan elämismaailmaan ja että taiteilijan suuntautuminen ja perspektiivi ohjaavat hänen huomiotaan ja havaintojaan maailmassa. Maailmallisuus näkyy ja siivilöityy taiteilijan työssä näennäisten aiheiden ja taiteellisten tarkoitusten läpi. Maailma avautuu ihmiselle kehollisessa kokemuksessa ja hänen ajattelunsa perustuu kokemusten muokkaamaan horisonttiin. Näin ollen tekijän arki kaikkineen on teoksissa läsnä yhtä paljon kuin tietoiset taiteelliset tavoitteet. Visuaalisen ajattelun myötä taiteilija nostaa esille taiteellisia ambitiesiä ja samalla niiden ulkopuolelle rajautuva jää vaikuttamaan teosten taustalle. Jos arkisen maailman havainnot tai ajankohtaisuudet eivät sinällään kuulu teoksen aihepiiriin, ei maailmallisuus välttämättä näy katsojan suuntaan. Prosessin maailmallisuuden tunnistaminen vaatii tutkijalta valmiista teoksesta sivuun katsomista.

Taiteilijan työstä suuri osa on maailman kosketusten painoarvojen punnintaa suhteessa tekeillä oleviin teoksiin. Punninta tapahtuu hiljaa ja näkymättömästi taiteilijan ajattelussa ilman, että hänen tarvitsee asiaa ryhtyä tietoisesti pohtimaan. Sen kautta tekeillä oleva teos rajautuu omanlaisekseen ja kiinnittyy samalla tiukasti tekijänsä arvoihin ja persoonallisiin tavoitteisiin. Arkinen elämä haastaa taiteilijaa jatkuvaan punnintaan, jossa maailma tarjoutuu koeteltavaksi. Taiteilijan työ näyttää aina uudelleen muotoutuvina teoksina, jotka ovat sekä maailman että hänen itsensä koskettamat. Prosessin sanallistamisen vaikeus juontuu prosessin kehollisuudesta sekä taideteoksen avoimesta määrittelemättömyydestä, sen aukollisesta luonteesta.

Tutkimuksen jälkeen on syytä kysyä, mitä tällä kaikella on mahdollista saavuttaa, ja onko jotain saavutettu. Tutkimuksessa esiin kirjoitettu ymmärrys perustuu vain pienen eteläsuomalaisen taiteilijajoukon kokemuksiin ja tulkintoihin. Itse kuvataiteilijana edustan vain yhdenlaista lähtökohtaa ja näkemystä. Tämän tutkimuksen ulkopuolella elää variaatioissaan loppumattoman rikas taidemaailma sekä ne ilmiöt, joita emme vielä edes laske taiteen piiriin. Voidaanko siis puhua mistään yleisemmästä kuin muutaman yksittäisen kuvataiteilijan mietteistä?

Kuvataiteilija, akateemikko Outi Heiskanen sanoi taannoin koskettavan viisauden. Jos yksityisyydessä mennään tarpeeksi syvälle, päästään yleiseen. Pidän tätä inhimillisenä peruslähtökohtana, joka nojaa kokemuksen luonteeseen. Maailman koskettaessa tunnemme riipaisevan yksilöllisyytemme. Kuitenkin toimintamme, tunteemme ja ajattelumme noudattavat jonkinlaista inhimillistä linjaa. Keskellä intiimiä kadotamme positionamme ja odotuksemme. Ilman peitteitä olemme lopulta samankaltaiset. Nykytaiteen tekeminen tässä yhteiskunnassa ja ajassa on vain yksi poiminto inhimillisestä toiminnasta, joka perustuu tälle samankaltaisuudelle. Vastoin länsimaisen yhteiskunnan yksilöuskontoa ajattelen, että kollektiivisesti voimme ymmärtää jotakin yleistä juuri yksittäisten kokemusten yli.

Taiteellisen ja visuaalisen ajattelun avaaminen tutkimuksessa on ollut luontevaa omaan kokemukseeni nojaten. Taideopettaja joutuu työssään jatkuvasti tilanteeseen, jossa häneltä vaaditaan eläytymistä toisen ajatusmaailmaan. Voidakseen todella ruokkia taiteellisia näkökulmia ja ohjata visuaaliseen työskentelyyn taidekasvattajan tulee pyrkiä ymmärtämään oppilaansa elämismaailmaa ja kulkea hänen rinnallaan kyseenalaistaen ja tukien. Niin nykytaiteen kuin taidekasvatuksenkin prosesseissa on kyse siitä, mikä elämismaailmassa koskettaa tekijää niin, että

hän kokee tarvetta ilmaista se taiteen kautta. Minkälaista tyydytystä, itseymmärrystä, elämän hallintaa ja dialogia maailman kanssa hän saa prosessillaan aikaan. Taidekasvattajan on tärkeää tiedostaa, minkälainen prosessin rytmi tukee työskentelyä, minkälaiset asiat ja asenne ruokkivat taiteellista ajattelua. Oman elämismaailman hyväksyminen ja tutkiminen, oman kehollisuutensa tunnistaminen ja sitä kautta dialogiin maailman kanssa heittäytyminen tukee oppilaan itsetuntemusta ja maailmassa olemisen positiivista kokemusta. Samalla ihmetys ja tekemisen aukollisuus säilyy taidekasvatuksessa voimakkaana.

Taiteilijan, tutkijan ja taideopettajan positiot ovat kaikki vaikuttaneet näkökulmiini tutkimuksessa. Ne ovat toimintatavoiltaan toisistaan erottuvia tilanteita, joissa samankaltaiset kysymykset haastavat ajatteluani. Prosessin sanallistaminen ja auki keriminen on kohentanut ammatillista itseymmärrystäni ja avannut nykytaiteen ilmiötä ja ihmisen maailmasuhdetta syvemmin. Tunnistan nyt, miten taideprosessi muuttuu ajan kuluessa ja suhteessa maailmaan. Ymmärrän, miten kehon toiminta ja prosessin erilaiset tasot vaikuttavat visuaaliseen ajatteluun. Näen myös arvojen, asenteiden ja muistin yhteyden taiteelliseen ajatteluun sekä materiaalisten tottumusten ja mieltymysten vaikutuksen taiteelliseen suuntautumiseen. Tieto vahvistaa minua sekä taiteilijana että taideopettajana.

Taiteellinen tutkimus on paradigmana vielä nuori. Taiteellisten osuuksien rooli tutkimuksessa on niin ikään hapuileva ja vaikea. Taiteellisessa tutkimuksessa korostuu kokemuksellisen ja aistisen merkitys tietämisen perusteena. Tämä ei ehkä ole helposti artikuloitavissa ja argumentoitavissa, mutta selkeästi kiinni taiteen ytimessä. Vaikeasti sanallistettavan taiteellisen edessä tutkijat ovat alkaneet kokeilla myös ilmaisullisia kirjoittamisen tapoja. Runollinen ja fiktiivinen tyyli voi sopivasti koetella tutkimuksen ja verbaalin maailman rajoja. Myös visuaalisen argumentoinnin keinot ovat osoittautuneet kiinnostaviksi mahdollisuuksiksi kehittää taiteellista tutkimusta, (etenkin tiettyä rakennetta edellyttävän väitöstyön ulkopuolella). Niiden joustavuus, rajat ja metodinen kelpoisuus kiinnostavat minua tutkijana. Näen tutkijan roolin nimenomaan uusien alueiden kartoittajana ja kartan yli kurkistelijana. Varmuus voi pahimmillaan kaventaa näköaloja. Sen sijaan epävarmuudessa on aina mahdollisuus uudelle ymmärtämykselle.